

A-941c2.2

1987r

Centralny Program Badań Podstawowych 03.06

Grupy tematyczna I

Zadanie 2.1

Klasyfikacja i typologia osadnictwa turystycznego
w Polsce

Etap II (1987 rok)

Tematyczne założenia klasyfikacji i typologii

BIBLIOTEKA IT
Archiwum Państwowe
Naukowo-Badawcze

A-941c2.2

Wykonał:

Prof.dr hab. Stanisław Liszewski

Łódź - 1987 rok

1. Założenia wstępne i cel pracy

W pracach zajmujących się problematyką osadnictwa coraz częściej w ostatnich latach pojawia się pogląd o powstaniu czy istnieniu odrębnego zjawiska przestrzennego nazywanego osadnictwem turystycznym. Wprawdzie w ujęciu historycznym nie jest to element zupełnie nowy (np. miejscowości wypoczynkowe rzymian), ale skala w jakiej obecnie istnieje i tempo w jakim się rozwija, każe dopatrywać się w tej właśnie formie osadniczej czegoś wyjątkowego.

W tym znaczeniu (skali i dynamiki) osadnictwo turystyczne należy do młodych a być może najmłodszych form użytkowania przestrzeni geograficznej, a jego zróżnicowanie, już choćby tylko wielkościowe sięga od pojedynczych obiektów po wielkie aglomeracje turystyczne.

Zarówno skala jak i dynamika rozwoju, a także różnorodność form w jakich występują, stwarza pilną konieczność usystematyzowania jednostek osadniczych, które umownie i szeroko nazywać tu będziemy osadnictwem turystycznym.

Literatura przedmiotu, zarówno polska jak i obcojęzyczna, zna już wiele prób porządkowania osadnictwa turystycznego, większość jednak z nich to adaptacje metod używanych w klasyfikacjach czy typologiach wypracowywanych na użytek badań miast. (pisałem o tym w raporcie z 1986 roku.

Nie to jednak obniża wartość stosowania tych metod dla badań osadnictwa turystycznego, lecz fakt, moim zdaniem znacznie ważniejszy. Wspomniane metody opracowane zostały na użytek badań osadnictwa, które uznać by można osadnictwem stałym (miasta, wsie itp.). Tymczasem przedmiot naszych zainteresowań, osadnictwo turystyczne, należy do zupełnie innej kategorii, którą umownie można by przyrównać do osadnictwa "półstałego" czy wręcz "wędrownego".

Właśnie te różnice genetyczne leżą u podstaw trudności adap-

tacyjnych istniejących i powszechnie stosowanych, zwłaszcza w geografii osadnictwa metod klasyfikacji i typologii dla potrzeb osadnictwa turystycznego.

Stwierdzenia te obligują nas, przed przystąpieniem do dalszych rozważań, do określenia najbardziej charakterystycznych cech interesujących nas form osadniczych.

Osadnictwo turystyczne, tak jak każde inne osadnictwo, użytkuje określoną przestrzeń geograficzną, zagospodarowując ją w sobie właściwy sposób. W tym więc znaczeniu jest ono elementem stałym, odznaczającym się w krajobrazie odpowiednią fizjonomią, dysponującym planem, czyli dającymi się określić cechami morfologicznymi.

Czy jednak właściwości morfologiczne mogą być cechą widącą, a zwłaszcza różnicującą osadnictwo turystyczne od innych form osadniczych? Dotychczasowe wyniki badań każą negatywnie odpowiedzieć na tak postawione pytanie.

Współczesne osadnictwo turystyczne ma dwie krańcowo różne podstawy genetyczne. Powstało ono drogą ewolucyjną, w wyniku przekształceń osadnictwa rolniczego, rybackiego, leśnego czy miejskiego, bądź też drogą, którą umownie można nazwać "rewolucyjną", czyli na "surowym korzeniu".

W pierwszym z wymienionych przypadków, przekształcanie pierwotnego osadnictwa w turystyczne, odbywa się w długim procesie przemian w którym wydzielić można trzy główne formy.

1. Pierwsza związana jest z napływem do miejscowości, posiadającej jeszcze wówczas sobie właściwą funkcję i morfologię (wiejską, miejską, rybacką, leśną itp.) ludności z zewnątrz w celach wypoczynkowych. Często motywem tego napływu są tzw. walory turystyczne, a pierwszą formą organizacyjną ośrodek wypoczynkowy.

2. Na skutek napływu turystów zaczyna zmieniać się ekonomika miejscowości, pierwotnie wspomagana dopływem środków pieniężnych przenoszonych przez wypoczywające tu osoby, z czasem coraz bardziej uzależniona od tych środków.

3. Wzrost zamożności stałych mieszkańców powoduje proces inwestowania w obiekty służące celom turystycznym, to z kolei często przyciąga inwestorów zewnętrznych powodując trwałe przekształcenia w morfologii miejscowości.

Ten z konieczności, podany w bardzo uproszczony sposób (w rzeczywistości posiada on liczne mutacje), proces przekształceń morfologicznych miejscowości, wskazuje wyraźnie iż dopiero w końcowej fazie tych przemian, morfologia miejscowości może być cechą charakterystyczną dla tak powstałego osadnictwa turystycznego.

Należy tu jednak zrobić pewne zastrzeżenie, bywają współcześnie obszary położone w różnych krajach świata a zwłaszcza w Europie (np. Francja), gdzie zmiana funkcji miejscowości z rolniczej czy pasterskiej na turystyczną nie pociąga za sobą zmian w morfologii osiedla a zwłaszcza w jego układzie przestrzennym oraz planie. Jest to związane z panującą modą na wypoczywanie w starych osadach wiejskich, starych miastach, w których pozostawia się w nienaruszonej formie zewnętrzne sylwety (łącznie z elewacjami) nie tylko pojedynczych domów ale całej miejscowości adaptując jedynie wnętrza obiektów zgodnie z współczesnymi wymogami wypoczywających.

Morfologia może natomiast służyć jako miernik funkcji turystycznej w miejscowościach powstałych na "surowym korzeniu", jako osiedla czy nawet aglomeracje turystyczne.

Ten przybliżony wywód na temat morfologii miejscowości jako miernika czy też. cechy klasyfikacji osadnictwa, miał na celu wykazanie iż to powszechnie w badaniach osadniczych używane kryterium zarówno dla celów klasyfikacyjnych jak i typologicznych, w odniesieniu do osadnictwa turystycznego nie może być uznane za wystarczające czy wiodące.

Drugi nurt badań typologicznych w osadnictwie łączy się z klasyfikacją funkcjonalną. Jest on bardzo poważnie zaawansowany zarówno w zakresie koncepcji teoretycznych jak i badań empirycznych. Te ostatnie zwłaszcza, preferują jako miernik określenia funkcji

zatrudnienie w badanej jednostce osadniczej, określając jego odpowiednie proporcje czy minima.

Niestety i ten kierunek badawczy, ze względu na przyjęty powszechnie miernik zatrudnienia, nie może być podstawą klasyfikacji osadnictwa turystycznego, które w pewnych swych formach nie tworzy miejsc pracy (np. osiedla tzw "drugich domów"), ani dla stałych mieszkańców miejscowości ani też dla osób przyjezdnych (choć przypadek zatrudnienia ludności w szeroko rozumianych usługach turystycznych przybyłych okresowo z zewnątrz, jest w Polsce częściej spotykany).

Eliminując dwa najpoważniejsze kryteria będące tradycyjnie podstawą większości klasyfikacji i typologii jednostek osadniczych musimy znaleźć cechę, lub grupę cech, która stanowić będzie wyłączny atrybut badanego osadnictwa. Wydaje się iż cechą taką jest ciągła, permanentna lub przynajmniej okresowa wymiana ludności jednostki osadniczej w krótkich odstępach czasu, a przyczyną tej wymiany nie są względy związane z pracą zarobkową (dojazdy do pracy), wymiany dóbr materialnych (dojazdy w celach handlowych) lub załatwianie usług socjalnych czy bytowych.

Miernikiem tak rozumianej wymiany ludności jest ruch turystyczny w szerokim rozumieniu tego słowa wraz z ruchem uzdrowiskowym.

Można wyobrazić sobie (i nie tylko wyobrazić ale i wskazać) jednostkę osadniczą, uważaną za turystyczną o morfologii obcej tej funkcji, bez udziału turystyki w życiu ekonomicznym, rozumianym poprzez miejsca pracy, nie można natomiast bez ruchu turystycznego. Tak więc uznać należy iż **ruch turystyczny**, jest cechą wyłączną i najbardziej charakterystyczną osadnictwa turystycznego i z tego też powodu może i powinien stać się podstawą zarówno wszelkich klasyfikacji jak i typologii tego osadnictwa.

Celem podjętej pracy jest próba usystematyzowania spontanicz-

nie powstających w ostatnich kilkudziesięciu latach form osadniczych, których główną lub dominującą (znaczącą) funkcją jest turystyka a jej najważniejszym miernikiem jest ruch turystyczny.

2. Klasyfikacja osadnictwa turystycznego (kryteria)

Przystępując do klasyfikacji interesujących nas form osadniczych przypomnijmy ogólne znaczenie tego pojęcia. Pod pojęciem klasyfikacji rozumie się "systematyczny podział czegoś na klasy, działy, poddziały itp według określonej zasady. Klasyfikacji poddawane są rośliny, zwierzęta, materiały, towary, grunty itp ale również jednostki osadnicze.

Zgodnie z przyjętą wcześniej procedurą badawczą, podstawą prowadzonej przez nas klasyfikacji badanych jednostek (form) osadniczych jest ruch turystyczny.

Nie wdając się w akademickie dyskusje dotyczące klasyfikacji samego ruchu turystycznego, dla celów naszej pracy omówimy występujące podziały tego ruchu w zależności od różnych kryteriów.

A. Podstawowym podziałem ruchu turystycznego jest jego wielkość w odniesieniu do konkretnej jednostki osadniczej, czy innej terytorialnej. Wielkość ruchu turystycznego podawana jest zarówno w wartościach bezwzględnych obrazujących liczbę miejsc noclegowych lub tak zwanych osobonoclegów wg których zestawiane są polskie statystyki, jak również w wartościach względnych w stosunku np do liczby stałych mieszkańców, liczby żózek itp.

Dla celów podjętej klasyfikacji najbardziej przydatnym było by kryterium wielkości ruchu turystycznego, wyrażone liczbą bezwzględną osób, które przebywały w badanej jednostce osadniczej, w celach szeroko pojętej turystyki, w określonej jednostce czasu np w okresie roku. Tak przyjęte kryterium umożliwia uchwycenie obok tzw. ruchu pobytowego związanego z noclegami, także ruch krajoznawczy, wycieczkowy, będący również bardzo ważną, a dla niektórych miejscowości najważniejszą składową ruchu turystycznego. W zależności

od wielkości tak rozumianego ruchu turystycznego, można wydzielić:

- 1) małe ośrodki turystyczne
- 2) średnie ośrodki turystyczne
- 3) duże ośrodki turystyczne
- 4) bardzo duże ośrodki turystyczne
- 5) wielkie ośrodki turystyczne

Brak pełnego rozeznania w wielkości tak rozumianego ruchu turystycznego wstrzymuje nas chwilowo od konkretyzacji liczbowej wymienionych ośrodków turystycznych, co zostanie uzupełnione po bliższym rozeznaniu skali ruchu turystycznego w Polsce.

B. Innym kryterium podziału ruchu turystycznego jest jego sezonowość rozumiana jako zmienność natężenia przyjazdów turystów do określonej jednostki osadniczej lub przestrzennej w czasie. Przyjmując to kryterium można ruch turystyczny podzielić na:

- 1) ruch turystyczny całoroczny (przyjazdy o mniej lub bardziej zmiennym natężeniu odbywają się w okresie całego roku)
- 2) ruch turystyczny dwu sezonowy, odznaczający się wyrażeniem w ciągu roku dwoma okresami wzmożonych przyjazdów, najczęściej są to okresy (sezony) lata i zimy
- 3) ruch turystyczny weekendowy, odznaczający się natężeniem w okresie od wiosny do jesieni
- 4) ruch turystyczny jednego sezonu, najczęściej jest to sezon letni związany z wypoczynkiem nadmorskim lub szerzej z okresem wakacyjnym.

C. Stosunkowo rzadko przy klasyfikacji ruchu turystycznego wykorzystuje się kryterium jego struktury demograficznej czy społeczno-zadawowej. Jest to spowodowane trudnościami w zgromadzeniu właściwych i wiarygodnych materiałów statystycznych. Kryteria struktury demograficznej mogą być bardzo różnorodne, dla naszych celów ruch

turystyczny podzielimy na trzy główne klasy:

- 1) ruch turystyczny rodzinny (rodzice z dziećmi)
- 2) ruch turystyczny jednorodny, wśród którego można wydzielić:
 - ruch turystyczny dzieci (np. kolonie)
 - ruch turystyczny młodzieży (np. obozy wędrownie)
 - ruch turystyczny ludzi w wieku produkcyjnym
 - ruch turystyczny ludzi w wieku poprodukcyjnym (emeryci i renciści)

D. Znacznie częstszym kryterium podziału ruchu turystycznego jest jego cel. Stosując to kryterium badany ruch podzielić można na trzy duże grupy:

- 1) ruch turystyczny wypoczynkowy, z podziałem na:
 - turystykę pobytową
 - turystykę wędrowną
 - turystykę kwalifikowaną
- 2) ruch turystyczny krajoznawczy związany najczęściej z wycieczkowaniem.
- 3) ruch turystyczny zdrowotny, związany z pobytem w miejscowościach uzdrowiskowych i innych miejscach przyrodoleczniczych.

E. Najskrajniej wykorzystywana w badaniach empirycznych jest klasyfikacja ruchu turystycznego oparta o kryterium jego zasięgu przestrzennego. Zastosowanie tego kryterium wymaga bowiem bardzo trudnych i kosztownych badań określających stałe miejsce zamieszkania turystów. W polskich klasyfikacjach ruchu turystycznego (i nie tylko polskich), znane jest ono bardziej teoretycznie, bowiem przedstawiciele wielu dyscyplin naukowych ignorują w swoich badaniach aspekty przestrzenne ruchu turystycznego. Stosując kryterium zasięgu przestrzennego ruchu turystycznego można go podzielić na:

- 1) ruch turystyczny o zasięgu lokalnym
- 2) ruch turystyczny o zasięgu regionalnym

- 3) ruch turystyczny o zasięgu krajowym
- 4) ruch turystyczny o zasięgu międzynarodowym

Zdając sobie sprawę z możliwości zastosowania innych jeszcze kryteriów podziału ruchu turystycznego, na użytek tej pracy poprzestaniemy na wymienionych pięciu.

Wracając do głównego nurtu naszych rozważań, do klasyfikacji osadnictwa turystycznego w oparciu o analizę ruchu turystycznego, zdać musimy sobie sprawę, iż ogólną zbiorowość jednostek osadniczych pełniących funkcje turystyczne możemy poklasyfikować przyjmując każdą z wymienionych cech ruchu turystycznego. Możemy zatem przeprowadzić przynajmniej pięć klasyfikacji interesujących nas zbiorowości punktów osadniczych.

W dalszej części naszej pracy przyjmiemy dla celów klasyfikacji osadnictwa turystycznego kryterium wielkości ruchu turystycznego wydzielając pięć klas turystycznych jednostek osadniczych: małe, średnie, duże, bardzo duże i wielkie. Zaletą tak przeprowadzonej klasyfikacji osadnictwa turystycznego, jest jej ścisła korelacja z klasyfikacjami wszelkich jednostek osadniczych prowadzonymi w oparciu o liczbę mieszkańców stałych.

Pozostałe kryteria podziału ruchu turystycznego wykorzystane zostaną przy konstruowaniu typologii badanych form osadniczych.

3. Typologia osadnictwa turystycznego

Pod pojęciem typologii w metodologii, rozumie się szeregowanie i logiczne porządkowanie elementów zbioru według zasady porównania ich cech z cechami elementów uznanych jako typy w obrębie określonego zbioru. Samo pojęcie typu identyfikowane jest natomiast z modelem, wzorcem, któremu odpowiada pewna seria przedmiotów, ludzi, zjawisk, form itp (w tym form osadniczych)

Pierwszym etapem badań typologicznych jest próba określenia charakterystycznych dla badanej zbiorowości typów i ich bliższe zdefiniowanie.

W pracy tej typy osadnictwa turystycznego określimy poprzez analizę charakteryzujących je cech. Pozostając w konwencji cech uznanych za wyjątkowe dla tego osadnictwa, za jakie przyjęliśmy uznawać ruch turystyczny i jego struktury, poszukiwane typy określimy charakteryzując je za pośrednictwem cech ruchu turystycznego.

Z omówionych przy dokonywaniu klasyfikacji osadnictwa cech ruchu turystycznego, z których wielkość ruchu określająca rangę ośrodka, przyjęta została jako podstawa klasyfikacji, do typologii osadnictwa przyjęto:

- 1) sezonowość ruchu turystycznego określającą stopień użytkowania (wykorzystania) ośrodka
- 2) cel ruchu turystycznego, wyrażający funkcję ośrodka
- 3) zasięg przestrzenny ruchu turystycznego, będący miernikiem hierarchii ośrodka w sieci osadniczej.

Przyjmując możliwe kombinacje w jakie wchodzić mogą wymienione trzy cechy ruchu turystycznego, z których każda ograniczona zostanie do trzech stopni, otrzymamy dziewięć podstawowych typów osadnictwa turystycznego, które mogą wystąpić w każdej z pięciu przyjętych wcześniej klas wielkościowych.

Tak więc przyjmując za podstawę typologii osadnictwa turystycznego trzy główne cechy ruchu turystycznego, oraz klasyfikację tego osadnictwa opartą o wielkość ruchu, możemy teoretycznie wydzielić 45 typów jednostek osadniczych, nie licząc licznych możliwych podtypów.

Za podstawę nazewnictwa proponowanej typologii osadnictwa turystycznego przyjmujemy zasięg przestrzenny ruchu, określający rolę każdego ośrodka w hierarchii sieci osadniczej, ale jednocześnie rolę i atrakcyjność ośrodka dla ruchu turystycznego (przy założeniu dowolności wyboru miejsca wypoczynku, im więcej osób odwiedza jakiś ośrodek tym jego rola jest większa a wynika to z jego atrakcyjności dla turystów)

Przyjmując wymienione założenia, wydzielić można następujące typy osadnictwa turystycznego:

I. Lokalne ośrodki wypoczynkowe funkcjonujące

- okresowo, sezonowo, całorocznie

II. Lokalne ośrodki krajoznawcze funkcjonujące

- okresowo, sezonowo, całorocznie

III. Lokalne ośrodki uzdrowiskowe funkcjonujące

- okresowo, sezonowo, całorocznie

IV. Regionalne ośrodki wypoczynkowe funkcjonujące

- okresowo, sezonowo, całorocznie

V. Regionalne ośrodki krajoznawcze funkcjonujące

- okresowo, sezonowo, całorocznie

VI. Regionalne ośrodki uzdrowiskowe funkcjonujące

- okresowo, sezonowo, całorocznie

VII. Krajowe (międzynarodowe) ośrodki wypoczynkowe funkcyj-
jące

- okresowo, sezonowo, całorocznie

VIII. Krajowe (międzynarodowe) ośrodki krajoznawcze funkcyj-
nujące

- okresowo, sezonowo, całorocznie

IX. Krajowe (międzynarodowe) ośrodki ~~wypoczynkowe~~ uzdrowisko-
we funkcjonujące

- okresowo, sezonowo, całorocznie.

Jak już wcześniej było sygnalizowane, w oparciu o przyjętą klasyfikację, każdy z wymienionych typów podstawowych może pojawić się w każdej z pięciu klas wielkościowych ośrodków (mały, średni, duży, bardzo duży, wielki).

Proponowana typologia osadnictwa turystycznego przeprowadzona w oparciu o analizę ruchu turystycznego (wielkość, sezonowość, cel, zasięg) może i powinna być konfrontowana z elementami zewnętrznymi wyjaśniającymi powstanie, charakter i lokalizację danego typu.

Cechami wyjaśniającymi zarówno poszczególne typy jednostek osadniczych jak i sieć czy zbiór osadnictwa turystycznego na okre-

ślonym terenie powinny być:

- 1) liczba stałych mieszkańców jednostki osadniczej
- 2) położenie fizyczno-geograficzne (walory środowiskowe)
- 3) położenie komunikacyjne
- 4) walory antropogeniczne
- 5) zagospodarowanie turystyczne a zwłaszcza baza noclegowa

Konfrontacja wydzielonego typu osadnictwa turystycznego z cechami zewnętrznymi tego osadnictwa uznanymi za wyjaśniające, rodzi nadzieje nie tylko na mechanicznie prowadzoną klasyfikację czy typologię, ale również na wyjaśnienie dlaczego właśnie tu powstały takie typy osadnictwa turystycznego.

Przedstawiona propozycja klasyfikacji i typologii osadnictwa turystycznego wymaga zapewne dalszego uściślenia i dopracowania, co będzie wykonywane w toku prowadzonych studiów empirycznych, konfrontujących założenia teoretyczne z praktyką. Będzie ona musiała (mowa o typologii) być uściślona zwłaszcza w tych jej fragmentach w których wymaga konkretyzacji liczbowej.

Opracowanie to należy traktować jako propozycję, której ostateczny kształt nastąpi w czasie badań weryfikacyjnych prowadzonych w dalszych etapach podjętych badań.

BIBLIOTEKA IT
Archiwum Instytutu
Naukowo-Badawczych